

tako hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani, sledi pregled izdaj polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. Reisp najprej opiše družinske korenine in življenjsko pot tega izjemno izobraženega in ustvarjalnega, delovnega in požrtvovalnega raziskovalca, nato pa drugega za drugim naniza še opise njegovih poglobitnih knjižnih del, ki so naše kraje in ljudi prek naravnih znamenitosti prvič prepoznavno vpisala v evropski zemljevid.

V poglavju Čas slovenskih baročnih pridigarjev Reisp v prvi vrsti osvetli delovanje Janeza Svetokriškega in ob njem tudi pridige patra Rogerija Ljubljanskega in Jerneja Basarja ter njihovih predhodnikov in sodobnikov. Ob bok jim postavi za razvoj slovenskega knjižnega jezika pomembne tiskarje in založnike, zlasti Janeza Krstnika Mayrja ter člane Academiae operosorum Labacensium.

V naslednjem poglavju se Reisp izčrpnje loti še svoje tretje priljubljene teme: razmaha tiskarstva na Slovenskem. Pod drobnogled vzame Ljubljano v letih 1678-1746, torej obdobje delovanja Janeza Krstnika Mayrja in njegovih dedičev. Sledi poglavje o velikem zemljevidu Kranjske Janeza Dizme Florijančiča (1744), temu pa beseda o najstarejšem tiskanem uradnem razglasu na Slovenskem – patentu Marije Terezije o odpravi nekaterih praznikov (1754).

Petnajsto poglavje predstavlja monografijo o Cerkniskem jezeru, ki jo je napisal Franc Anton Steinberg, nadaljevalec Valvasorjevih raziskav. Zatem se Reisp znova vrne k tiskarstvu, in sicer najprej k številnim jezuitskim tiskom 17. in 18. stoletja, ki jih hrani knjižnica Narodnega muzeja, in nato – po poglavju o prvih slovenskih koledarjih in pratikah – še k slovenskim tiskom iz obdobja napoleonskih vojn.

Kratkemu poglavju o prvi samostojno tiskani diplomatski listini – tako imenovani luénavillski mirovni pogodbi iz leta 1801 – v slovenskem prevodu sledi izčrpna predstavitev knjigotrškega prospekta o izidu Vodnikovih *Pesmi za pokušino*. V enainvajsetem poglavju dr. Reisp piše o brambovskih pesmih Jožefa Lipolda, v nadaljevanju pa o besedilih koroškega bukvnika Andreja Šusterja Drabosnjaka.

V zadnjih treh poglavjih se avtor najprej ustavi ob vedutih Kranjske risarja, litografa in založnika Jožefa Wagnerja, ki je sicer večino svojih topografskih in drugih del posvetil Koroški. Predzadnje poglavje je namenjeno orisu tiskarstva v Sloveniji od srede 18. do začetka 20. stoletja, v kratkem sklepnem sestavku pa dr. Reisp spregovori še o starih knjižnih vezavah.

Zbrana besedila v širokem loku zajamejo različna področja naše natisnjene kulturne dediščine ter pričajo o Reispovem izjemnem poznavanju zlasti starejših piscev in tiskarjev na naših tleh. Spremljajo jih črno-bele reprodukcije starih tiskov, o katerih teče beseda.

Iztok Hlič

Sigismund Herberstein, Moskovski zapiski. Ponatis izdaje iz leta 1951 z dodano spremno besedo Vaska Simonitija, Slovenska matica, Ljubljana 2001, 290 strani

Slovenska matica v Ljubljani je ob koncu letošnje zime z drugo slovensko izdajo sklenila "praznovanje" 450. obletnice prve izdaje znamenitih Moskovskih zapiskov (*Rerum Moscoviticarum commentarii*) Žige Herbersteina. Predtem je leta 1999 Arhiv Republike Slovenije skupaj s Federalno arhivsko službo Rusije in Ruskim državnim arhivom starih spisov izdal obsežen razstavni katalog, leto pozneje pa v Ljubljani in Moskvi postavil še razstavi z naslovom "Žiga Herberstein – odkritelj Rusije. 16. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah". Novo izdajo Moskovskih zapiskov sestavljata nespremenjen ponatis prve slovenske izdaje, ki jo je prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia (str. 7-275), in kratka, a posrečena spremna beseda Vaska Simonitija z naslovom Umetnost pogajanja in neizprosost oblasti (str. 277-287).

Žiga (Sigismund, Si(e)gmund) Herberstein (1486-1566) se je rodil in zgodnje otroštvo preživel v Vipavi in tam spoznal jezik svojega okolja, slovenščino. Osemletnega je oče poslal v šolo k sorodniku Viljemu Weltzerju, proštu v Krki na Koroškem. Čez dve leti se je Žiga začasno vrnil v Vipavo, leta 1497 pa je, z enajstimi leti v torbi, odšel po znanje na Dunaj. Tam je dve leti obiskoval mestno šolo pri Sv. Štefanu, se leta 1499 vpisal na artistično fakulteto dunajske univerze in po borih treh letih dosegel bakalavreat. Svoje formalno izobraževanje je zaokrožil še z obiskovanjem juridične fakultete; pri osemnajstih letih je tako imel za tiste čase več kot izborna izobrazba.

Sukanju peresa je sledilo isto opravilo z orožjem. Uspešno udejstvovanje v vojni z Madžari (1506), predvsem pa v vojni z Benečani, ki je izbruhnila dve leti zatem, je Žigo pripeljalo na dvor; konec leta 1514 ga je cesar odlikoval z vojaškimi častmi, mu podelil viteški udarec in sprejel v dvorni svet, s čimer se je začela Žigova dolgoletna dvorna in diplomatska kariera. Habsburškim vladarjem (Maksimilijanu I., Karlu V. in Ferdinandu I.) je na različne načine služil petinpetdeset (1506-1561), v diplomaciji osemindeset let (1515-1553). V teh letih je opravil devetinšestdeset potovanj k tujim naslovnikom, od tega trinajdeset diplomatskih misij, večinoma povezanih s habsburško vzhodno politiko (Poljska-Litva, Češka, Madžarska, turška nevarnost). Bil je na Danskem, v Švici, Španiji, Italiji, dvakrat v Moskvi, večkrat na Poljskem, Češkem in Madžarskem, srečal se je tudi s sultanom Sulejmanom Veličastnim.

Za habsburško diplomacijo tistega časa je bilo značilno, da je v stikih z vzhodnimi deželami, lep primer je ravno Rusija, zaradi znanja ruščini podobne slovenščine angažirala ljudi, ki so prihajali v dvorno službo s slovenskega prostora (Jurij in Hans Thurn, Herberstein, Krištof Ravbar). V stikih z Rusijo si z latinščino, ki je bila sicer univerzalni diplomatski jezik v zahodni in srednji Evropi, ni mogla veliko pomagati. Herberstein je koristnost svojega znanja slovenščine tudi sam na več mestih poudaril. Zgledna izobrazba

(znan je kar sedem jezikov) mu je omogočala, da se je brez težav sukal med učenjaki. Še bolj se je znašel v diplomaciji, saj je imel dober občutek za prepoznavanje in ocenjevanje ljudi, prepričljivost (nastopa), pa tudi ostrino, če je bilo treba. Vse skupaj je kronala izjemna samozavest, ki parí iz slehernega njegovega stavka. Imel je razumevanje za tuje ljudi, tuje kulture in vere. Nanje je gledal kritično, a z občudovanjem in spoštovanjem. Njegova poročila so verodostojna in za tiste čase presenetljivo stvarna.

Plod Herbersteinovih opazovanj na dveh – v diplomatskem smislu sicer ne preveč uspešnih – potovanjih v Rusijo (prvo od decembra 1516 do marca 1518, v Rusiji je preživel sedem mesecev, preostalo na poti; drugo od januarja 1526 do februarja 1527) je bila knjiga, ki je prvič v latinščini izšla leta 1549 na Dunaju, nato pa še v nešteti izdajah in številnih jezikih (že v 16. stoletju v latinskem, nemškem, italijanskem in angleškem jeziku, skupaj dvajset izdaj) pod različnimi naslovi: *Rerum Moscoviticarum commentarii* (lat.), *Comentari della Moscovia* (ital.), *Moscouia der Hauptstat in Reissen, Moscouiter wunderbare Historien, Die Moscovitische Chronika* (nem.), *Zapiski o Moskvi* (rus.) itd. Številni ponatisi in prevodi potrjujejo, da je Herbersteinovo delo prekosilo vsa dotlej znana dela, ki so omenjala oziroma obravnavala Rusijo, in sicer po kakovosti, pričevnosti in popularnosti. Knjiga je odkrivala nov, krščanski, a tuj svet, "ki ga še danes ne poznamo in ne razumemo povsem dobro," kot ugotavlja pisec spremene besede.

Gradivo za knjigo o tedanji Rusiji je Herberstein zbiral na različne načine: študiral je stare ruske letopise, do katerih so mu omogočili dostop, poizvedoval od ruskih ljudi, uradnikov in svojih spremljevalcev, zlasti pa je znal pronicljivo in natančno opazovati. Pri tem so mu pomagali izreden opazovalni dar, velika načitanost in znanje jezikov. Kot pragmatičen diplomat je s treznim in stvarnim prizadevanjem po zanesljivi informaciji združeval humanistično radovednost, kozmopolitstvo in tolerantnost, ki se še zlasti pokaže ob verskih vprašanjih.

Po posvetilu kralju Ferdinandu I. Moskvske zapiske začnejo Herbersteinova razlaga ruskega črkopisa, izvora imena Rusija in naštevaje ljudstev, ki govorijo slovanski jezik. Nato po letopisih povzame rusko (predvsem dinastično) zgodovino; konča jo z Ivanom III. Vasiljevičem (1462-1505), ki je konsolidiral Moskvsko veliko kneževino in jo osvobodil tatarskega jarma, in njegovim sinom Vasilijem III. Ivanovičem (1505-1533), s katerim se je Žiga srečal kot poslanik. Veliki knez je svojo oblast izvajal v duhovnih in svetnih zadevah, njegovi svetovalci pa mu je niso bistveno omejevali. "Pri njih prevladuje mnenje, da je knezova volja božja volja." (str. 25) Knez je božji namestnik na zemlji, nekakšen ruski papež. Herberstein je v Moskvi zaznal despotstvo, ki mu je bilo tuje, brezprizivnost, ki jo je personificiral tudi uradni vladarjev naziv – "car in samodržec".

Sledi več poglavij o veri Moskovčanov (Rusov) oziroma z njo povezanih običajih in obredih, duhovščini, pa tudi o razlikah s katolištvom. "Od začetka pa

do danes je bilo v Rusiji razširjeno krščanstvo po grškem obredu. Bogoslužje se vrši v domačem jeziku ..." (str. 38) Herberstein govori o metropolitih, škofih, duhovnikih, ki so lahko poročeni, bogoslužje pa so dolžni opraviti le trikrat na teden, o samostanih, obleki in prehrani duhovskega stanu. Seznanja nas z ruskim krstom, spovedjo, obhajilom, prazniki, pojmovanjem vic, svetniki, postom, desetino, poroko, zakonsko ljubeznijo.

Za svobodne Ruse (tlačani so namreč morali šest dni v tednu delati za svojega gospoda) je bila vojna glavno opravilo. Zatorej beremo tudi o ruski vojski, orožju, noši in prehrani vojakov ter načinu vojskovanja. "Pri prvem naskoku," pravi Herberstein, "napadejo sovražnika zelo junaško, vendar ne vzdrže dolgo, kakor bi hoteli namigniti: bežite, ali pa bomo bežali mi". (str. 64) Če imajo vojaki sadje, česen in čebulo, jim ni mar za nič drugega. Ta del knjige končujejo kazenskopравни predpisi ter informacije o denarju in trgovini.

Zemljepisno-zgodovinski opis kneževin in gospostev moskovskega velikega kneza je najobsežnejši in hkrati tisti del Moskovskih zapiskov, ki je zahodu prinesel največ novega. Herberstein ga začne v glavnem mestu Moskvi, nato pa v smeri urinega kazalca s peresom obide druge kneževine in pokrajine. Pri tem opisuje mesta, reke, govori o rodovitnosti pokrajine, prebivalcih, šegah, znamenitostih, naravnih bogastvih, nekdanjih vladarjih posameznega ozemlja in drugem.

Izjemno zanimiva so poglavja o sprejemu in ravnanju s poslaniki, ki jih je Herberstein napisal na podlagi svojih izkušenj, tako da jih imamo lahko – z nekaj rezerve glede Žigove samohvale – za izvrsten vir za spoznavanje diplomatskih "fint" 16. stoletja. Moskovčani so bili do poslanikov tujih vladarjev zapovedovalni, oblastni in ošabni. Dokler ni veliki knez odločil, da bo poslanike sprejel, so njihovo potovanje na vse mogoče načine zavlačevali. Žiga pa večkrat trdi, da se jim ni dal; tudi on je namreč moral paziti na ugled svojega vladarja. Njegovi opisi se navezujejo predvsem na dogajanje ob drugem obisku Moskve leta 1526. Obed pri velikem knezu je bil poglavje zase. "Pri pojedinah ali bolje rečeno pri požrtijah presede marsikateri dan in vstanejo od mize šele, ko se začne mračiti. Pri pojedinah se ves čas drug drugega silijo z jedmi in pijačami." In še: "Kdor se hoče ogniti nadaljnjemu pitju, se mora delati pijanega ali zaspanega ali pa mora prej druge upijaniti. V skrajnem primeru pa se reši samo, če je tako zvrhano poln pijače, da ne more več. Po njihovem mnenju gostije niso uspele in gostje niso bili dobro postreženi, če niso vsi pijani." (str. 154) Vse to početje spremlja kup zdravic.

Tekst Moskovskih zapiskov končuje itinerarij obeh potovanj v Moskvo, v katerega so vtikani razlogi in cilji diplomatskega posredovanja, različne anekdote in zapis o propadu Ogrske (bitka pri Mohaču 1526).

Kot že rečeno, je doslej edini prevod Moskovskih zapiskov v slovenščino priskrbel Ludovik Modest Golia, izdala pa Državna založba Slovenije ob 400. obletnici slovenske knjige. Golia je napisal tudi Herbersteinov življenjepis, podal podobo Rusije v 16.

stoletju, sestavil dragoceno bibliografijo izdaj Moskovskih zapiskov, tekstnokritične opombe in stvarno kazalo, v katero sta vključeni tudi imensko in krajevno. Pri prevodu je izhajal iz izvorne latinske izdaje (nam najbližji izvod hrani zagrebška Nacionalna i sveučilišna knjižnica), v opombah na koncu knjige pa je dodal variante iz tretje latinske (1556) in prve nemške izdaje (1557), kolikor se besedilo razlikuje od izvornika. Taka zasnova prevoda je metodološko nekoliko vprašljiva in tudi nepraktična za branje. Ob nedavni 450. obletnici prve izdaje Moskovskih zapiskov bi morali razmišljati o novi izdaji v slovenščini, saj je obstoječi prevod že zastarel, zlasti pa je v Golievih dodatkih na koncu knjige kar precej napak in pomanjkljivosti, ki jih tudi odlična spremna beseda ne zasenči. Ta namreč ponuja oprijemljiv prikaz okoliščin, ki so diplomata Herbersteina kot vojaka besed pospremile na dvakratno pot v Rusijo, pa tudi vzrokov, zaradi katerih se je v Rusiji na nekaterih področjih kljub poskusom vse do danes komaj kaj spremenilo. Simoniti je prepričan, da nam Herbersteinova knjiga omogoča, "da lahko bolje razumemo tudi današnjo rusko državo, njeno oblast, njeno hrepenjenje po lastni življenjski obliki, lastni religiji in lastni prihajajoči zgodovini" (str. 286).

Herbersteinovo temeljno delo je že leta 1550 izšlo v italijanščini, v letih 1551, 1556, 1557 in 1571 v latinščini, v nemščini prvič leta 1557, nato pa še v letih 1563, 1567, 1576 in 1579. Tem izdajam Moskovskih zapiskov so bili dodani različni predgovori, pisma, posvetila, poslaniška inštrukcija, ki sta jo grof Nugarolis in Žiga Herberstein dobila za pot v Moskvo od nadvojvode Ferdinanda, ter spisa Paula Iovia o poslaništvu Vasilija Velikega in Georga Wernerja o madžarskih vodah. Po mojem poznavanju bi se bilo ob morebitnem novem prevodu dobro opreti na tretjo latinsko izdajo (drugo baselsko) iz leta 1556, ki jo je Herberstein sam (v nasprotju z nekaterimi, ki so še za njegovega življenja izšle brez njegovega sodelovanja ali celo vednosti) popravil in nekoliko razširil. Ta izdaja že ima stvarno kazalo, dostopna pa je v Ljubljani.

Kljub zadnjim pripombam smo lahko veseli tudi pričujočega ponatisa. Svež prevod bo zdaj verjetno počakal vsaj pet desetletij, Moskovski zapiski pa so tako zanimivo in poučno branje, da morajo biti na voljo čim širšemu krogu bralcev.

Andrej Nared

Ehrlichov simpozij v Rimu (uredil Edo Škulj),
Mohorjeva družba, Celje 2002, 376 strani

Slovenska teološka akademija v Rimu in Inštitut za zgodovino Cerkve v Ljubljani nadaljujeta organizacijo simpozijev o pomembnih osebnostih slovenskega cerkvenega in javnega življenja. Osemnajstemu simpoziju, ki je obravnaval obdobje, življenje in delo škofa Gregorija Rožmana, je sledil simpozij o njegovem sodobniku Lambertu Ehrlichu. Svojevrstni

osebi, ki je dodala poseben pečat obdobju prve polovice dvajsetega stoletja in je imela svoje občudovalce (in po smrti celo častilce) v krogu stražarjev in somišljenikov ter nasprotnike in sovražnike tako znotraj katoliškega tabora kot tudi seveda pri revolucionarjih. Ti so ga v povojnem zgodovinopisju, da bi upravičili njegovo "justifikacijo", določili za enega nosilcev klerofašizma (kako moderna oznaka), o čemer je v zborniku objavil zanimiv članek Stane Granda (Lambert Ehrlich in slovensko zgodovinopisje). Prav ta simpozij pa naj bi ob šestdesetletnici njegovega uboja o njem spregovoril bolj neobremenjeno, predvsem pa bolj celostno, ne le v luči odnosa do komunistov ali OF, ter s tem predstavil vso širino njegove osebnosti, saj je prav neverjetno, na koliko različnih področjih se je ta duhovnik iz Kanalske doline aktivno udeleževal.

Zbornik, ki je izšel ravno ob obletnici njegovega umora, nam poleg uvoda Eda Škulja in pozdravne besede Štefana Faleža prinaša še 24 člankov. Ehrlichovo "koroško obdobje" osvetljujejo trije koroški zgodovinarji. Avguštín Malle (Ehrlichov rod in koroška leta Lamberta Ehrlicha) oriše življenjsko pot njegovih sorodnikov v narodnostno mešanem okolju, njegovo otroštvo v Kanalski dolini, šolanje in študij ter njegova prva prizadevanja za pravice Slovencev. Teodor Domej (*Bratoljub* in krščansko-socialna misel na Koroškem) se loti razvoja krščansko-socialnega gibanja na Koroškem in ideološkega razhajanja v narodnem gibanju in analize lista slovenskih bogoslovcev na Celovškem bogoslovju *Bratoljuba*. V listu so med drugim pogosto poudarjali soodvisnost verske in narodne pripadnosti. "Kjer so na Koroškem Slovenci dobri v verskem oziru, so tudi v narodnem, kjer pa se za vero nič ne brigajo, se tudi za narodnost ne" (str. 31). To pa je tudi prepričanje, ki je Ehrlicha spremljalo vse življenje. Walter Lukan (Ehrlich in Slovenska krščansko-socialna zveza za Koroško) obravnava razvoj Slovenske krščansko-socialne zveze za Koroško, ki je v svojem razvoju sicer zamujala za drugimi slovenskimi deželami, a je kljub vsemu v obdobju pred letom 1914 dosegla razcvet in obseg, ki ga ne prej ne pozneje ni uspelo ponoviti nobeni slovenski organizaciji na Koroškem. Zveza, katere eden pglavitnih motorjev je bil Ehrlich, je imela od ustanovitve leta 1907 namen krepiti slovenski življenj na Koroškem in je imela izrazito narodno-obrambni program. Vendar pa se je nekako od leta 1910 začela čedalje bolj "poudarjati katoliška podlaga narodne misli in verski "sovražnik" postane polagoma bolj važen kot nacionalni" (str. 55). Ta ugotovitev, ki nam jo posreduje Lukan, je zopet pomembna za razumevanje Ehrlichove drže v poznejših letih.

Jurij Perovšek (Ehrlich in pariška mirovna konferenca 1919-1920) razkriva Ehrlichov angažma na pariški mirovni konferenci in ob njej. Kot izvedenec za Koroško je bil Ehrlich v jugoslovanski delegaciji med najprizadevnejšimi člani. Perovšek posebno poudari Ehrlichovo poročilo o delovanju Milesove komisije na Koroškem v začetku leta 1919, ki je bilo osnova, "... na kateri je jugoslovanska delegacija še lahko storila protiukrepe, ki so uspeli vsaj toliko, da je